

Soós István

„Meg nem foghatá, mint lehet a német nyelvet nem-szépnek ismerni”

A német nyelv helye és szerepe Kazinczy Ferenc életművében

A 18. SZÁZAD második és a 19. század első felében a soknemzetiségű Magyarországon a magyar nyelv mellett széles körben használt és beszélt német egyfajta presztízsnyelvnek is számított, különösen azért, mert ez volt a felsőbb társadalmi körök társalgási és a nemzetközi tudományosság érintkezési nyelve. Ennek a kettősségnek (anyanyelv-presztízsnyelv) a dilemmáját az egységes magyar irodalmi nyelv kialakításának az igénye, sőt korparancsa is erősítette.¹ Nem véletlen, hogy a magyarországi polgárok, hivatalnokok egy része, de különösen a művelt értelmiségiek számára természetes volt a német nyelv elsajátítása, használata és művelése a köz- és kulturális életben egyaránt. Így a 250 éve született Kazinczy Ferenc számára is, akinek egész életműve elválaszthatatlan a német nyelvtől, a német nyelvű irodalomtól és kultúrától.

Kazinczy családjában hagyomány volt a német nyelv valamilyen szinten való ismerete. Már anyai nagyapja, Bossányi Ferenc is megtanult németül, mégpedig Bécsben.² Kazinczy apja szintén beszélt és olvasott ezen a nyelven,³ nem véletlen tehát, hogy gyermekei számára kötelezővé tette a német tanulását. Ferenc öccsével, Dénessel és unokatestvérével (Szirmay Andrással) együtt 1767-ben Regmecen egy Késmárkról hozott tanító, Pósa András felügyelete mellett egy évig tanulta a németet. Pósa a nyelvet egy családi képes Biblia – Johann Hübner német pedagógus *„Bibliai történetek”* c. könyve – segítségével oktatta és gyakoroltatta. Ez a könyv nagy népszerűségnek örvendett német földön, de a Magyar Királyságban is. A gyermek Kazinczy Hübner *„gyilkoló előadása mellett is”* szinte beleszeretett a *„régiség egyűgyű mythosaiba”*, és a bibliai történetek olvasásával egyre jobban értette a német nyelv alapelemeit.⁴

A három gyermeket ezt követően 1768-ban az apa Késmárkra, az evangélikus líceumba küldte, hogy a német nyelvet gyakorolják, és azt magasabb színvonalon elsajátítsák. Késmárkon házigazdájuk egy akkoriban sokat olvasott regényt adott Kazinczyék kezébe, *„amely annyi regét foglalt magába, amennyi betűje a német ábécének van”*. *„Soha nekem kedvesebb ajándék nem adathatott, s ezentúl minden örömem a Rényiskola (Tugendschule) volt.”* Ez volt Kazinczy szinte mindennapi olvasmánya, és

¹ FRIED, 1993. 166.

² KAZINCZY, 1907, 2. – Kazinczy Ferenc levele Nyomárkay Józsefnek (Hely és dátum nélkül).

³ NÉGYESSY, 1931. 9.

⁴ KAZINCZY, 1890. 422. – Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgynek. (Alsóregmec, 1789. augusztus 13.); KAZINCZY, 1944. 31–32.; KAZINCZY, 1987. 51.; TOLDY, 1987. 18.; VÁCZY, 1915. 55–56.; CZEIZEL, 1930. 14.; NÉGYESSY, 1931. 10.

ez „*bámultatá meg vele*” a német nyelvet, így tanult meg igazán németül, és kapott kedvet az olvasásra. Eleinte nehézséget okozott neki, hogy a mű minden részét megértse, de kitartó olvasással és ismétléssel rövid idő alatt odáig jutott, hogy mindent jól felfogott, és nem volt szüksége magyarázatokra.⁵ A németet egy év alatt olyannyira sikerült elsajátítania, hogy amikor a sárospataki főiskolába került, folyékonyan írt, olvasott és beszélt ezen a nyelven.

A református tanintézetben tanuló ifjúság figyelme Kazinczy és testvére felé fordult, részben azért, mert Kazinczy szerint „*soha még addig Patakon németül tudó gyermek nem volt*”, ők pedig meglehetősen jól beszéltek már a „*tokosok [azaz a németek] nyelvét*”.⁶ Ez a kijelentés ugyan túlzás, hiszen a német nyelvet a főiskolán is tanították és tanulták,⁷ de a Kazinczy-fivérek jó német tudásukkal kivételeknek számítottak. Hogy a testvérek a németet továbbra is megfelelő szinten műveljék és gyakorolják, apjuk Patakra hozatta késmárki tanítójukat és még két szepességi perceptort. Kazinczy pataki tanulmányai idején a perceptoroknak is köszönhetően nagyobb jártasságot szerzett a német köz- és irodalmi nyelvben. Tanárainak hála, megismerkedhetett a német felvilágosodás íróinak és filozófusainak (így például Gellert, Kant, Döderlein és Semler) műveivel is.⁸

Kazinczy, amikor 1780-ban patvaristaként Kassára került, már meglehetősen jól tudott németül, de a többségében német polgárok lakta városban igyekezett német nyelvtudását továbbfejleszteni. Ennek érdekében gyakran keresett fel egy Göttingában tanult protestáns lelkészt, hogy vele a német társalgási nyelvet gyakorolja.⁹ A következő év elején az eperjesi kerületi táblánál lett patvarista gyakornok. A „*négynyelvű városban*”, ahol a polgárság német anyanyelvű volt, Kazinczynak ismét lehetősége nyílt arra, hogy német nyelvismeretét elmélyíthesse. Itt a kassai példát követve, a német beszéd gyakorlása végett többször meglátogatta a helyi evangélikus prédikátorokat. Hamarosan be kellett azonban látnia, hogy ezek a látogatások mind a maga, mind pedig a lelkészek számára teljesen „*alkalmatlanok*”, sőt kényelmetlenek voltak, és nem sokat profitált belőlük.¹⁰

Német nyelvtudásának bővítésére és elmélyítésére mégis volt alkalma. A városban megismerkedett egy „*nem nagy szépségű, de szép kultúrájú, igen nemes gondolkodású s feddhetetlen erkölcsű*”, „*gráciai növésű*” ifjú hölgygel, Steinmetz Annával (ahogy ő nevezte, Ninonnal), ifjúsága „*áldott Géniusá*”-val.¹¹ Ifjúkori szerelmének köszönhetően nemcsak a német társalgási nyelvet gyakorolhatta, de Ninon volt az, aki először irányította figyelmét a korabeli német nyelvű irodalom kiválóságainak, Millernek, Gessnernek és Klopstocknak a műveire.¹² Ninon segítségével annyira jól elmélyítette a német nyelv ismeretét, hogy gond nélkül mind szóban, mind írásban

⁵ KAZINCZY, 1944. 33.; KAZINCZY, 1987. 53.; 55.; KAZINCZY, 1890. 422. – Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgynek (Alsóregmec, 1789. augusztus 13.); VÁCZY, 1915. 57–58.; CZEIZEL, 1930. 22–23.; NÉGYESSY, 1931. 11.

⁶ CZEIZEL, 1930. 23.

⁷ CSÁSZÁR, 1913. 3.; VÁCZY, 1915. 58.; 61.; CZEIZEL, 1930. 23.; NÉGYESSY, 1931. 11.

⁸ KAZINCZY, 1987. 83–84.

⁹ KAZINCZY, 1944. 72.; TOLDY, 1987. 39.; VÁCZY, 1915. 95.; CZEIZEL, 1930. 62.

¹⁰ KAZINCZY, 1944. 79.; KAZINCZY, 1987. 113.; VÁCZY, 1915. 100.

¹¹ KAZINCZY, 1987. 113.

¹² KAZINCZY, 1944. 79.; TOLDY, 1987. 38–39., 42–43.; VÁCZY, 1915. 100–101.; CZEIZEL, 1930. 62–66.; NÉGYESSY, 1931. 22.

ki tudta magát fejezni. Nem véletlen, hogy báró Prónay Sándor úgy látta, az ifjú Kazinczy a református vallásúak közül a legjobban tudott németül, és Eperjesen töltött másfél esztendejének „ez *vala minden haszna*”.¹³

A német nyelv magas szintű művelése nemcsak életre szóló irodalmi élményekkel gazdagította őt, hanem hozzásegítette ahhoz is, hogy a korabeli német irodalom kiemelkedő képviselőivel megismerkedhessen, velük levelezzen, és műveiket magyarra fordítsa. Amikor pedig II. József 1784. május 11-én kelt, és ugyanazon év november 1-jén életbe léptetett rendeletében a latin helyett a németet tette a hivatali ügyintézés nyelvévé, Abaúj és Zemplén vármegyék aljegyzőjeként szintén nagy hasznát vehette német nyelvtudásának. Mivel a vármegye officialisai, élén az alispánnal és a főjegyzővel nem tudtak németül, a hivatali ügyintézés összes terhe az ő vállaira nehezedett: neki kellett az uralkodói és a dikasztériális rendeleteket, utasításokat, leiratokat magyarra vagy latinra fordítani, értelmezni és németül megválaszolni.¹⁴ Német nyelvtudása és német irodalmi olvasmányai nagy segítségére voltak abban, hogy könnyedén, folyékonyan, szép stílusban, finom eleganciával írjon ezen a nyelven.

Kazinczy – magyar kortársainak nagy többségével ellentétben – nem utasította el a német nyelvrendeletet, nem is tiltakozott ellene. A pátensben nem a magyar nyelv, illetve a magyar nemzet elnyomását látta, hanem ellenkezőleg, úgy gondolta, hogy a német nyelv a hazai közügyek intézésének fontos eszköze, mert az elavult latin helyét veszi át. Igen célszerűnek vélte a német bevezetését, mivel ezáltal szerinte a magyar ember saját nyelvén kívül még egy másik élő nyelvet is megtanulhat, nagyobb műveltségre is szert tehet, s a német példát szem előtt tartva hathatósabban képes majd saját anyanyelvét is fejleszteni, művelni.¹⁵

Jó két évtizeddel később *Tübingai pályaművében* hasonlóan ítélte meg a német nyelvrendeletet. Mintegy védelmébe véve II. Józsefet, egyetértett az uralkodóval abban, hogy célszerűbb a holt latin helyett a németet használni az adminisztrációban. Véleményét jelentős mértékben alátámasztotta az a sajnálatos tény is, hogy a király körül lévő „*magyarul szollani bajosan, írni alig vagy éppen nem tudó magyarokról ítélvén*” a magyar nyelvet alkalmatlannak tartotta arra, hogy a kormányzás és a hivatali ügyintézés nyelve legyen. A német bevezetésével Kazinczy szerint az uralkodó lényegében véve a birodalom kormányzásának egységét kívánta szolgálni. Egyúttal pozitívumként említi, hogy II. József uralmának végén, érezvén nyelvrendeletének fonákságát, az 1789. december 18-án kiadott pátensében a német mellett a magyart is javasolta a hivatalos ügyek nyelveként.¹⁶

Kazinczy nemcsak hogy nem „hibáztatta” II. József nyelvrendeletét, illetve annak magyarországi végrehajtását, hanem maga is – nem utolsósorban az uralkodó iránti személyes elkötelezettségétől és politikai elvei iránti szimpátiájától is vezetve – állami hivatalt vállalt 1786-ban, megalkuvás nélkül szolgálva őt és felvilágosult abszolutista államát. Még ezt megelőzően ugyanis – állítólag saját elhatáro-

¹³ KAZINCZY, 1944. 79.; KAZINCZY, 1987. 113.; VÁCZY, 1915. 102.

¹⁴ Erről lásd: KAZINCZY, 1944. 94–95.; KAZINCZY, 1908. 191. – Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidor-nak (Széphalom, 1822. november 11.); VÁCZY, 1915. 133–134.

¹⁵ RIEDL, 1878. 129–130.; VÁCZY, 1915. 145.; NÉGYESSY, 1931. 38.

¹⁶ HEINRICH, 1916. 44–45.; 133–135.

zásából – nem szeretvén „a’ politikai dolgok ekkori folyamatját”,¹⁷ illetve a vármegyék életében, irányításában a II. József „alatt történt változásokat”,¹⁸ „a’ kedvetlen dolgok’ manipulálását”¹⁹ megvált a vármegyei hivatali szolgálattól. Egyidejűleg az a nagy „szerencse” is érte, hogy tudományos és literatúrai ismereteit, s ezzel együtt német nyelvtudását egy másik területen, nevezetesen a „tudományok körül”, azaz a magyarországi oktatás- és iskolaügy területén kamatoztathatta.²⁰

Kiváló német nyelvtudása és közéleti pályája megfelelő „ajánlólevélnek” bizonyult a hatóságok számára, amikor többekkel együtt 1786 áprilisában ő is benyújtotta pályázatát a kassai tankerület megüresedett inspektori állására. Beadványában részben arra hivatkozott, hogy az országban beszélt nyelvek közül többet is ismer, kiváltképpen a németet, részben pedig arra, hogy a tudományos (irodalmi) vizsgálódás mindig kedvelt elfoglaltsága volt, és különösen jó érzéke van az iskolaügyekben a norma-módszerhez.²¹ A tankerület igazgatója, gróf Török Lajos támogatta őt pályázatában. Miután az uralkodó és az udvari hatóságok jóváhagyták a helytartótanács felterjesztését, 1786. október 3-án Kazinczyt kinevezték tanügyi inspektornak, november 11-én pedig beiktatták hivatalába.²²

A német nyelv mellett egész inspektorsága idején kiállt, és mind a királyi rendelet, mind pedig a *Ratio Educationis*-ban a német nyelv tanulásáról szóló intézkedések szellemében rendületlenül szorgalmazta annak tanítását és tanulását. Visszatekintve négy és fél éves inspektori tevékenységére, büszkén és nem kis önérzettel jelentette ki, hogy a német nyelvet, „*ezt a mostani fekvésünkre s az okosabb gondolkodásra nézve minden részre nem hajló hazafi érzése szerint oly szükségképpen megkívántatott tárgyat elébb*” vitte.²³ A kerületében dolgozó tanítók közül főleg azokat pártolta és támogatta, akik a magyaron kívül más nyelveket – elsősorban a németet – is értették és beszélték. Megrótta viszont azokat, akik nem tudtak németül.²⁴

Inspektorsága idején többször védelmébe vette a német nyelvrendeletet, egyértelműen cáfolni kívánván azokat a pátenst támadó és elítélő véleményeket, melyek szerint az a hazai/nemzeti, azaz a magyar nyelv elnyomására és „elvezítésé”-re irányult volna. Kazinczynek sokszor a német nyelvrendelet fenntartások nélküli elfogadása, illetve támogatása és a német nyelvnek az oktatásban való szorgalmazása miatt került szembe számos, elsősorban „nemzeti érzületű” kortársával, akik

¹⁷ KAZINCZY, 1910. 152. – Kazinczy Ferenc levele Toldy Ferencnek (Újhely, 1827. január 25.) Idézi: VÁCZY, 1915. 148.

¹⁸ KAZINCZY, 1904. 453. – Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak (Széphalom, 1806. december 29.) Idézi: VÁCZY, 1915. 150.

¹⁹ KAZINCZY, 1904. 453. – Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak (Széphalom, 1806. december 29.) Idézi: VÁCZY, 1915. 150.; KAZINCZY, 1899. 514. – Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak (Széphalom, 1812. június 24.)

²⁰ CZEIZEL, 1908. 161.; VÁCZY, 1915. 150.

²¹ Erről lásd még: Magyar Országos Levéltár. Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum scholarum nationalium. Districtus Cassoviensis. C 69 1786. 153. csomó. F. 1. Nr. 26. (Kassa, 1786. április 13.) Lásd még az Udvari Tanulmányi és Cenzori Bizottság határozatát: Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancellária Levéltára. Acta generalia. A 39 1786. Nr. 9807. (Bécs, 1786. augusztus 2.)

²² KAZINCZY, 1944. 96–98.; 113–114.; KAZINCZY, 1987. 134. („Autobiográfiai mozaik”); IMRE, 1895. 172.; CZEIZEL, 1908. 163.; VÁCZY, 1915. 160–161.; CZEIZEL, 1930. 100.

²³ KAZINCZY, 1987. 139–140. („Autobiográfiai mozaik”)

²⁴ Lásd az erre vonatkozó példákat: IMRE, 1895. 189–190.; VÁCZY, 1915. 180–181.

közül többen a német nem-tudásukkal is szinte kérkedtek előtte.²⁵ Érthetetlenek voltak számára közeli ismerőseinek azok a kijelentései, melyekkel kategorikusan elutasították, sőt lebecsülték a német nyelvet. Így például, amikor Kazinczy barátságosan Pálóczi Horváth Ádám szemére „lobbantá”, hogy nem tud németül, az először elszégyellte magát,²⁶ ám egyik alkalommal, midőn feltette neki a kérdést, miért „nem szállja” az idegen nyelveket, köztük a németet, Pálóczi Horváth büszkeséggel vegyes kérkedéssel válaszolt: bár gyermekkorában tanult angolul és franciául, a németet, mivel erre kényszerítették, nem szívesen tanulta. Már csak azért sem, mert ezt a nyelvet „holmi éh gyomrot mutató újabb német szerzemények nagyon meg-utáltatták” vele.²⁷ Horváth a német nyelv tanulásának elutasítását a nyelv iránti érzéketlenségével és a magyar nemzet melletti elkötelezettségével próbálta magyarázni: „[...] szeretnéd, ha idegen nyelveket tudnék; de azt én szerentsétlenségem még eddig meg-nem engedte, jöllehet a' német nyelv iránt is nagyon érzéketlen vagyok még most is, mivel nemzetemet felette szeretem”.²⁸

Kazinczynak nemcsak a Horváth-féle állásponttal, illetve a hasonlóan gondolkodó kortársakkal kellett felvennie a harcot, hanem azokkal is, akik őt az uralkodó szolgálatában álló hivatalnoki mivolta miatt támadták. Részint a német nyelv oktatása, részint pedig az oktatásban bevezetett újítások, mindenekelőtt az úgynevezett közös („mixta”) normaiskolák létrehozása ügyében kifejtett óriási buzgalma miatt többen hevesen kritizálták. Azt rótták fel neki, hogy a német nyelv tanításának „erőltetésével” a magyar és más nyelvek oktatását háttérbe szorította, sőt „titkos eltörlését” szorgalmazta, a közös iskolák létrehozása pedig „egy zavaros vallás keveredését” eredményezhette.²⁹

Kazinczy, hogy a fenti aggályokat és félelmeket eloszlassa, illetve az ellene felhozott alaptalan vádakát megcáfolja, a kerületébe kinevezett iskolalátogatók beiktatásakor mondott beszédében a nyelvrendelet, illetve a benne megfogalmazott uralkodói szándék mellett így érvelt: „Magyarázzák meg az urak [azaz a vizitátorok] a helybéli előljáróknak, a tanítóknak és szülőknak, hogy félreérti Őfelsége szándékát az, aki azt hihetné, hogy a német nyelv terjesztésével a hazaiak, különösen a magyar nyelv elnyomása véteti célba. Ezt a kormány sohasem kívánta.” Fel kell világosítani – hangsúlyozta – az egyes községek előljáróit, hogy „a német nyelv tanítása egyik része a hazafiúságnak, s egyik szülői kötelesség”. Ugyanis a német nyelv tudásának rendkívül sok haszna van: e nélkül senki nem boldogulhat az országban, különösen nem a hivatali pályán.

²⁵ Lásd erre példaként Kelcz Antal Abaúj vármegyei alispán viszonyát a német nyelvrendelethez és a német nyelvhez: KAZINCZY, 2007. (Oldalszám nélkül.) – Kazinczy Ferenc levele Orczy Lőrincnek. (Kassa, 1786. november 17.)

²⁶ KAZINCZY, 1890. 432. – Horváth Ádám levele Kazinczy Ferencnek (Szántód, 1784. augusztus 14.) Lásd erről KAZINCZY, 475. – Horváth Ádám levele Kazinczy Ferencnek (Szántód, 1789. október 5.)

²⁷ KAZINCZY, 1890. 222. – Horváth Ádám levele Kazinczy Ferencnek (Szántód, 1788. október 14.) Lásd még: KAZINCZY, 1893. 256. – Horváth Ádám levele Kazinczy Ferencnek (Kaposvár, 1806. augusztus 6.) és KAZINCZY, 1901. 467. – Horváth Ádám levele Kazinczy Ferencnek (Nagybajom, 1814. július 12.)

²⁸ KAZINCZY, 1890. 271. – Horváth Ádám levele Kazinczy Ferencnek (Szántód, 1789. február 7.); KAZINCZY, 1906. 108. – Horváth Ádám levele Kazinczy Ferencnek (Nagybajom, 1818. július 7.) Lásd még: HEGYI, 1939. 21.

²⁹ KAZINCZY, 1890. 411. – Horváth Ádám levele Kazinczy Ferencnek (Füred, 1789. augusztus 8.); KAZINCZY, 1890. 420. – Horváth Ádám levele Kazinczy Ferencnek (Szántód, 1789. augusztus 11.) Lásd még: VÁCZY, 1915. 191.

Kazinczy szükségesnek vélte továbbá a német nyelv tanulását azért is, mivel az mind a mindennapi, mind a tudományos életben megkerülhetetlen, a tudományos haladásra nézve pedig elengedhetetlen, és ez utóbbi esetben a magyar nyelvet is helyettesíti.³⁰ Jóllehet ő személy szerint a császári rendelet hűséges végrehajtója volt, nem tudta, és nem is kívánta elnyomni magyar érzületét. Ez a tény a II. József halála utáni nemzeti mozgalom és felbuzdulás idején vált nyilvánvalóvá.

Erről a magyar és német nyelvű beszédről – melyet ki is adott – beszámolt levelezőtársainak.³¹ Leveleiben rendre bizonygatni próbálta, hogy a német nyelv oktatása mellett egyidejűleg a magyar fejlesztésének, felemelésének is buzgó pártolója. A normaiskolákban bevezetett újítások egyik leghevesebb ellenzőjéhez, Péczeli Józsefhez írott levelében arról igyekezett a komáromi lelkészt és lapkiadót meggyőzni, hogy: „*a Normalis Oskolák tzélja nem az, hogy a' Magyar Nyelv eltöröltessék, mert ezt én ex cathedra S. Petri, az az ex offo parantsolom*”. Ugyanakkor mentegette magát azért, hogy a vármegyéknek és a helytartótanácsnak küldött hivatalos iratait, leveleit kénytelen németül írni.³²

Miután 1791. április 11-én megfosztották inspektori hivatalától, Kazinczyt sok támadás érte amiatt, hogy a német nyelv tanítását és tanulását oly buzgósággal pártolta és sürgette. Visszatekintve hivatali tevékenységére, nem ismerte el az őt ért támadások jogosságát: „*Vádlának még a jók is, hogy feledtem a haza iránti kötelességemet, mikor annak a Nyelvnek a tanulását sürgettem, mely előlni készült a mienket. S vádolják e az atyát, ki gyermekeivel Német Nyelvet tanultat, mert látja, hogy arra szüksége van? Nem érttemm vádloimat, de nem hiszem, hogy annak nézhessenek, ki hideg volt valaha a Nemzet Nyelvéhez.*”³³

Kazinczy a fenti idézet utolsó sorával érzékeltetni kívánta, hogy az anyanyelv művelése és ápolása ugyanúgy, ha nem nagyobb mértékben szívügye volt, mint a németé. Inspektorsága ideje alatt azonos energiával szorgalmazta és sürgette a magyar tanítását, és fent idézett beszédében a némettel ellentétben az anyanyelv előnyeit, az olaszhoz hasonló kellemes hangzását, a közéletben való fontosságát, mellőzhetetlenségét hangsúlyozta. Sőt úgy vélte, hogy a magyar nyelv a „*philosophiai tekintetekből is megérdemli, hogy tovább tenyésztessek. Ez teszi és tartja fönn a nemzeti magyar büszkeséget, hősi nagy lelket, a hőstettek kútfejét [...]. Ez a nyelv minden élők közt a legszebb, gazdag, hangzatos és eredeti.*” Az anyanyelv ápolására buzdította az iskolalátogatókat is.³⁴

Kazinczy elkötelezettségét a magyar nyelv és irodalom felemelése és művelése mellett egyértelműen jelzi az a tény, hogy az 1790. évi magyar nemesi-nemzeti mozgalom idején is elragadták a nemzeti felbuzdulás hullámai. Még II. József hi-

³⁰ Idézi: TOLDY, 1987. 66. és IMRE, 1895. 190–191., 381. Lásd még: CZEIZEL, 1908. 168–169.; VÁCZY, 1815. 185–186.; CZEIZEL, 1930. 110–111.; NÉGYESSY, 1931. 38.

³¹ KAZINCZY, 1890. 517. – Kazinczy Ferenc levele Döme Károlynak (Kassa, 1789. december 18.); KAZINCZY, 1890. 517–518. – Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgynek (Kassa, 1789. december 18.); KAZINCZY, 1890. 525–526. – Kazinczy Ferenc levele Kovachich Márton Györgynek (Regmec, 1789. december 28.) Lásd erről: IMRE, 1895. 381. Kazinczy néhány hónappal később Aranka Györgyöz írott egyik levelében mentegetőzött a beszéd német változatának németsége miatt: „*A' Német Oratiómat egy nap alatt írtam. Tudom én, hogy nem jó a' Németsége, de én abban affectáltam, ut sentiat Lector, me non esse natum sed factum Germanum*”. Lásd KAZINCZY, 1891. 53. – Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgynek. (Kassa, 1790. március 25.)

³² KAZINCZY, 1890. 524. Lásd még: IMRE, 1895. 380–381.; CZEIZEL, 1908. 169–170.; CZEIZEL, 1930. 112.

³³ KAZINCZY, 1944. 183. Idézi: IMRE, 1895. 385–386.; CZEIZEL, 1908. 163–164.; CZEIZEL, 1930. 110.

³⁴ Idézi: TOLDY, 1987. 67. Lásd még: IMRE, 1895. 381.

vatalnokaként mintegy politikai óvatosságból, jó hazafinak mutatkozva, de ugyanakkor szent meggyőződéssel érvelt amellett – mind nyíltan, mind pedig leveleiben, írásaiban – hogy a közigazgatás nyelve kizárólag a magyar legyen. Hamlet-fordításának előszavában lelkesen csatlakozott azokhoz, akik II. József német nyelvrendeletében és „veszedelmes” következményeiben próféciai hévvel a magyarság és nyelvének pusztulását, a magyar név eltörlését látták, és a németet, ezt a „dörögő zordon Nyelvet, a’ melly semmire sem alkalmasabb a’ despotai hideg parantsolatnál” határozottan elvetették. Ugyanakkor észrevette a nyelvrendeletnek a magyar nyelv és irodalom megőrzésére és fejlesztésére gyakorolt „játékony” hatását is: „Ezek a’ szomorú emlékeztető idők tanítottak meg bennünket arra, hogy Nyelvünk meg-tartása ’s el-terjesztése nélkül Hazánkban is mindég idegenek leszünk, és a’ Nemzet nem különös Nemzet, hanem tsak Colonia lessz, sőt egyedül ezeknek köszönhetjük azt, hogy Hazai Litteraturánk a’ Német Nyelv terjesztgetése által vetélkedésre ingereltetvén, kevés idő alatt segítség nélkül is arra a’ magasságra lépett, a’ melyre különben fél-század kívántatott volna.”³⁵

Az anyanyelv melletti elkötelezettségében egyidejűleg oldalgátásokat is tett az általa oly „délgetett és védemzett” német nyelv felé: „kedves Anyai Nyelvünk! Mikor fogják a’ mi Szépeink érzeni, hogy valósággal szép vagy? hogy véghetetlenül fellyül haladod a’ frantz persziflást, a’ német mormogást?”³⁶ A Hadi és más nevezetes történetek című lap szerkesztőségéhez írott levelében pedig hevesen kikelve a latin nyelv oktatása ellen, az országban a magyart kívánta az „első és közönséges” nyelvnek, továbbá, „hogy azt a’ Német, tóth, rátz és oláh gyermek egyaránt tanulja, valahol tsak benne mód vagyion”.³⁷ A magyar nyelv primátusát hangsúlyozva már-már a nemzetiségekkel szembeni reformkori nacionalista türelmetlenséget is elővetítette: „[...] ha a’ Magyar nyelv hozattatik-bé [...] és nem [...] a’ Deák [...] Nemzetünkől különös Nemzet válik, örökös fal lesz a’ Magyar és a nem-Magyar közt vonva, ’s az Idegen vagy Magyarra lesz köztünk, vagy éhhal hal-el”.³⁸

Idősebb korában azonban, éppenséggel a magyar nyelv megújítása körül kirobbant polémiák közepette elutasította a türelmetlen magyarosítást, illetve a német és más népek nyelvei, valamint a hozzájuk kapcsolódó kultúrák kirekesztését. Kazinczy számára ezen nyelvek és kultúrák megismerése egyet jelentett azzal, hogy az illető nép műveltségét az ember befogadja és magyarországi terjesztéséhez hozzájárul. Azért is tartotta fontosnak az idegen kultúrák megismertetését, mert ezzel a magyarság kulturális és szellemi felemelését, a magyar nyelv és irodalom ápolását, a szellemi gazdagodást, a nemzet kulturális gyarapodását látta megvalósíthatónak: „Magyar bin – Magyar mindenhol, de nem mint az a’ Magyar, a’ ki idegent soha nem látott, nem mint az a’ Német, a’ ki magyarul jól megtanúlt, ha nem mint az a’ Magyar, a’ ki még a’ nyelve szépségei mellett a’ másokét is érzi, és a’ mit felvehetőnek néz, mind azt felvenni igyekszik. Így bánt a’ Római Író a’ Göröggel, így a’ Német a’ francziával, így fordítá Homért Voss; a’ Múzák országában Cosmopoliták vagyunk”.³⁹

³⁵ KAZINCZY 1790. Lásd még: KAZINCZY, 1891. 83–84. – Kazinczy Ferenc levele Prónay Lászlónak (Regmec, 1790. július 22.) Lásd még: IMRE, 1895. 378.; VÁCZY, 1915. 309–310.

³⁶ Idézi: BENKŐ, 1982. 12.

³⁷ KAZINCZY, 1891. 47. – Kazinczy Ferenc levele a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztőségének (Kassa, 1790. március 8.)

³⁸ KAZINCZY, 1891. 45. – Kazinczy Ferenc levele a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztőségének (Kassa, 1790. március 8.)

³⁹ KAZINCZY, 1906. 55. – Kazinczy Ferenc levele Majláth Jánosnak (Széphalom, 1818. május 31.) Lásd erről Kazinczynak a Tudományos Gyűjteményben megjelent kritikáját: *Megczáfalások és Igazítások*.

A nemzeti irodalom felemelése, csinosítása, az „ízlés nemesítése”, a nyelv művelése, ápolása és megújítása az idegen kultúrák, kiváltképpen a német nyelv és irodalom, illetve legjelentősebb képviselőinek követése és utánzása már az 1780-as évek második felétől kezdve egészen haláláig irodalmi és nyelvi programjának egyik legfontosabb célkitűzése volt.⁴⁰ A német föld, illetve a német irodalom volt számára a példa a magyarság tudományos és kulturális felemeléséhez, mely „minekutánna a' ki-hóltt Római és az idegen Frantzia Nyelvtől el-állott, 's tulajdon nyelvén kezdette írni könyveit”.⁴¹ Azt a német irodalmat tartotta a maga és kortársai számára zsinórmértéknek, melyet a franciával összehasonlítva azzal egyenrangúnak, de legalábbis nem „alább valóznak” vélt.⁴²

A német literatúrából merítette első irodalmi élményeit, melyek első írói-költői próbálkozásait inspirálták. A korabeli német irodalom jeles képviselőit követte és utánozta mind saját anyanyelvének művelésében és ápolásában, mind pedig a nyelvi ízlés alakításában és mindennapi alkalmazásában.⁴³ Őket olvasta, idézte, fordította, magasztalta mint „lelkéhez legközelebb állókat” és őket kortársainak is mintaként, követésre ajánlta: „Én azt az utat ohajtom Nyelvünknek 's Literaturánknak, a' mellyet a' Német teve” – írta Kis Jánosnak.⁴⁴ Lelki alkatának is sokkal jobban megfelelt a német érzelmesség, továbbá a német költészet és próza magas színvonala, mint a francia műveltség és ízlésvilág. „Én őket szeretem, mert lelkem rokonai.”⁴⁵

Mint arra már fentebb utaltunk, Kazinczy már ifjúkorában megismerkedett a korabeli német nyelvű irodalom legkiválóbbjainak (Kleist, Ratenau, Gellert, Gessner, Miller, Wieland, Klopstock, Kästner, a Stolberg-testvérek) munkáival.⁴⁶ Kezdetben az úgynevezett „*abenteuerliche Literatur*” (Kleist, Ratenau) ragadta meg figyelmét, és szívesen vállalkozott ezeknek a „lektűrök”-nek a fordítására. Kästner egyik híres epigrammáját szintén megszólaltatta magyar nyelven.⁴⁷ Átültette magyar nyelvre Bessenyei német nyelvű regényét, a *Die Amerikanert* is.⁴⁸

Az 1780-as években figyelme egyre inkább a korszak német nyelvű irodalmának legolvasottabb és legnépszerűbb szerzői, így mindenekelőtt Gessner, Klopstock, Wieland, Miller és Bürger felé fordult. Közülük is különösen Gessner és Miller művei ragadták meg képzeletét. Gessner, akinek „édes tanításait kimondhatatlan készséggel szopta”,⁴⁹ egész életében foglalkoztatta. Idylljeit és más költeményeit többször is lefordította, fordításait állandóan csiszolgatta. Amikor 1788-ban kiadta az *Idyllek*

Kazinczy'Antikritikája. Felelet Horváth Endre bírálatára. Tudományos Gyűjtemény, 1818. 4. kötet. 96-115. Lásd ezt még Kazinczynak Kis Jánoshoz írott levelében: KAZINCZY, 1906. 61-62. – Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak (Széphalom, 1818. július 1.)

⁴⁰ VÁCZY, 1915. 205-206.

⁴¹ KAZINCZY, 1891. 46. – Kazinczy Ferenc levele a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztőségének (Kassa, 1790. március 8.)

⁴² KAZINCZY, 1890. 396. – Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgynek (Kassa, 1789. július 10.)

⁴³ RIEDL, 1878. 126-127.

⁴⁴ KAZINCZY, 1906. 229. – Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak (Széphalom, 1818. november 10.)

Idézi RIEDL, 1878. 129.

⁴⁵ RIEDL, 1878. 127.

⁴⁶ VÁCZY, 1915. 94.; NÉGYESSY, [1931.] 47.

⁴⁷ Lásd TOLDY, 1987. 30.

⁴⁸ KAZINCZY, 1944. 54. Lásd még: VÁCZY, 1915. 75-77.; NÉGYESSY, 1931. 17.; TOLDY, 1987. 31-32.

⁴⁹ KAZINCZY, [1927]. 94. – Kazinczy Ferenc levele Szánthó Jánoshoz (1782. július 14.) Idézi: VÁCZY, 1915. 94., 68.; WESZELY, 1891. 821., 823-824.; NÉGYESSY, 1931. 48.

első fordítását, Teleki Sámuel gróf így üdvözölte azt: „oly tisztán van írva, a'milyen tisztességgel még egy magyar könyvet sem esmér”.⁵⁰ Miller Siegwartját is lefordította, erről magát Millert is levélben értesítette.⁵¹ Több éven át tartó kísérletezgetés után, bár elkészült a fordítással, azt nem tartotta alkalmasnak közlésre és megsemmisítette.⁵²

Kazinczyt ifjúkorában elsősorban két műfaj érdekelt: az érzékeny regény és a polgári szomorújáték. Az előbbiben egy olyan lehetőséget látott, amellyel a kortárs értelmiség kifejezésre juttathatta a társadalmi-emberi jogtalanságokat. Nem véletlenül akarta a kor „divat”-regényét, Goethe *Wertherjét* is lefordítani.⁵³ Ez azonban csak terv maradt. Ehelyett inkább Kayser levélregényét (*Adolfs Briefe*) adaptálta.⁵⁴ A szomorújátékok közül a Schröder által átdolgozott *Hamletet*, és a Bürger-féle *Machbeth-et*, később pedig Lessing drámáit magyarította.⁵⁵ Korszakának német írói és költői is érdeklődési körébe kerültek, ezek műveit szintén fordította, így például Albrechtét, Eberhardét, Hollmannét, Kotzebue-ét, Zöllnerét, Salisét, Lessingét, Herderét, Schillerét és mindenekelőtt Goethe-ét.⁵⁶

Bár Gessner élete végéig egyik legkedvesebb német szerzője maradt, mellette a német irodalomnak olyan kiemelkedő képviselői kötődtek le egyre inkább a figyelmét, mint Klopstock, Goethe és Mathisson. Klopstock ódáiban az általános emberi érzelmek kifejezését, a merész és szokatlan mondattani újításokat,⁵⁷ Goethe műveiben az ókori klasszikus költők megéneklését, Mathissonban pedig Gessnerhez hasonlóan az érzelmességet, a finom érzékiséget és a szépséges dolgok megragadását tisztelte. Nem véletlen, hogy másoknak is őket ajánlotta: „Tartsd magad Klopstockhoz – írta Kiss Jánosnak –, Goethe verseihez és Mathissonhoz.”⁵⁸ Más író- és költőtársait (pl. Berzsenyit, Virág Benedeket) is erre buzdította.⁵⁹ Később Kölcseyt is igyekezett Klopstock merész nyelvi újításai és költői megoldásai követésének megnyerni: „Klopstock tanította a' Németeket, kik nem idegenkedtek ettől inkább 1760. körül mint a' mieink most”.⁶⁰

Kazinczy kora ifjúságától szinte haláláig tartó fordítási és nyelvújítási „programja” nem volt minden kortársa számára követendő, illetve elfogadható. Csak ke-

⁵⁰ Idézi WESZELY, 1891. 825–826.; VÁCZY, 1915. 208. Kazinczy Gessner-fordításairól és korabeli fogadtatásukról lásd bővebben: WESZELY, 1891. 817–840.; VÁCZY, 1915. 103–104., 209–211.; CZEIZEL, 1930. 73–79.; NÉGYESSY, 1931. 48. ; FRIED, 1984. 150–162.

⁵¹ Lásd bővebben: VÁCZY, 1915. 101.; NÉGYESSY, 1931. 22.

⁵² VÁCZY, 1915. 101–102.

⁵³ VÁCZY, 1915. 219.

⁵⁴ KAZINCZY, 1789. Lásd bővebben: VÁCZY, 1915. 215–222.; CZEIZEL, 1930. 79–88.; NÉGYESSY, 1931. 49.; FRIED, 1992. 31–32.; FRIED, 1997. 39; FRIED, 2009. 111.

⁵⁵ FRIED, 1992. 33.; FRIED, 2009. 111–112.

⁵⁶ Ezekről a fordításokról lásd VÁCZY, 1914a. 5–17.; VÁCZY, 1914b. 1–19.; NÉGYESSY, 1931. 58–60.; FRIED, 2009. 111.

⁵⁷ CZEIZEL, 1904. 130.; CZEIZEL, 1930. 170.

⁵⁸ Idézi RIEDL, 1878. 133. Kazinczy később is előszeretettel emelte ki Klopstock és Goethe nagyságát s jelentőségét: „Én Göthet Klopstockkal együtt minden német írónak elejikke teszem.” KAZINCZY, 1893. 551. – Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak (Széphalom, 1807. április 9.). Lásd még: „Ismét elmondom, ha választás engedtetnék magamat egy varázsbot ütése által azzá tennem a' magyarban a' mi egyik vagy másik a' Német írók közt, Göthévé üttetném magamat. Noha ott van Klopstock, Wieland, Schiller, Bürger, Mathisson is, a' kiknek szépségeiket ismerem.” KAZINCZY, 1894. 195–196. – Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak (Széphalom, 1807. október 17.)

⁵⁹ JUHÁSZ, 1935. 60–61.

⁶⁰ KAZINCZY, 1895. 183. – Kazinczy Ferenc levele Kölcsey Ferencnek és Kállay Ferencnek (Széphalom, 1809. január 18.). Lásd még: JUHÁSZ, 1935. 62.

vesen értették meg ezt a „programot”, melyet már a *Geszner Idylliumi* előszavában igen egyértelműen megfogalmazott.⁶¹ Kazinczy Gessner és más német írók-költők fordításában a későbbi nyelvújítási programjának egyik „vezérgondolatát igyekezett valóra váltani: a parlagi magyar nyelv helyébe a finomabb ízlés követelte kifejező és jellemzetes nyelvet iktatni s megadni a stílnak azt a hajlékonyságot, amelyet a gondolatok neme s az érzelmek változata kíván”.⁶²

A fordításokban szükségesnek vélte: a fordítandó művet úgy ültessék át magyar nyelvre, hogy „a’ ki a’ nagy Originált ismeri, sőt szereti, annak rejtettebb szépségeit fel-találja a’ fordításban; ‘s ez a’ mi Nyelvünkben annál szenvedhetőbb, mert ez el nem készült Nyelv”. A fordítónak továbbá ügyelnie kell az esztétikára, a stílus csinosítására, s nem utolsósorban a „fordítás fortélyai által” a nyelv gazdagítására.⁶³ Ugyanakkor figyelmeztetett arra is, hogy a nyelv gazdagításában az idegen szavak és kifejezések átvételében, kölcsönzésében a literátoroknak óvatosan kell eljárniuk. Kizárólag azt szabad átvenni az idegen nyelvekből, ami az ízlésnek megfelel és szép.⁶⁴

Csak kevesen értették meg fordítási elveit, például Teleki József, aki Kazinczyhoz hasonlóan a magyar nyelv felemelését szintén saját hitvallásának tekintette.⁶⁵ Kortársainak többsége azonban bírálta, sőt elutasította azt a Kazinczy által mindvégig következetesen képviselt álláspontot, mely szerint a magyar nyelv megújítását, gazdagítását a művelt nemzetek példájára a magas színvonalú költői és írói alkotások, mindenekelőtt a német irodalom termékeinek magyarra való átültetésével lehet elérni. Ezek a kritikák szoros összefüggésben a kor szellemi légkörével, látenszen vagy nyíltan a németellenességből is fakadtak. Elismerték ugyan a német irodalom és a filozófia fejlődését, az egész európai művelődésre, így a magyarra gyakorolt óriási hatását is, de megfelelő kritikával és távolságtartással viszonyultak a kor német kultúrájához. Sőt, néhányan még azt is vitatták, hogy a német nyelv minden fejlettsége ellenére alkalmas lenne például arra – amire egyébként a magyar alkalmas –, hogy görög és latin versmértékű költeményeket, elsősorban hexametereket lehessen írni.

Így például Szentgyörgyi József debreceni orvosdoktor a Kazinczyval folytatott viták, „nyájás és paskó nélkül való vetekedések közben” váltig állította, hogy „a’ Német nyelv tellyességgel alkalmatlan a’ Deák és görög versmértékre”.⁶⁶ Dessewffy, aki inkább a francia kultúrához vonzódott, ugyan elismeréssel adózott a német irodalom és tudományosság kiválóságainak és irodalmi teljesítményüknek, de összehasonlítva őket és műveiket a görög, római, francia, angol és olasz írókkal, úgy vélte, amíg írásaikból „bizonyos szép nemzeti bélyeg és eredetiség nem fog [...] kitündökleni, addig nem

⁶¹ KAZINCZY, [1788.] 2. Lásd még: BENKÓ, 1982. 29–30.; CSETRI, 1990. 26.

⁶² VÁCZY, 1915. 211. Lásd FRIED, 2009. 12–13.

⁶³ KAZINCZY, 1906. 383. – Kazinczy Ferenc levele Encsey Dánielnek (Széphalom, 1819. május 19.)

⁶⁴ KAZINCZY, 1979. 769. (*Dayka élete*)

⁶⁵ KAZINCZY, 1906. 268. – Gróf Teleki József levele Kazinczy Ferencnek (Pest, 1819. január 26.)

⁶⁶ KAZINCZY, 1904. 4. – Szentgyörgyi József levele Kazinczy Ferencnek (Debrecen, 1816. március 3.) „Halálíg vitatja, hogy a’ németeknek nincs hexameterek, mert az egészen nem olyan, mint a’ görög, deák, és magyar, ‘s minthogy néki nincs tőle, a’ német nyelv vapuláljon. Tegnap estve a’ feleségem fenn szóval olvasta Schüllerből, ki a’ Voss Homerjának néhány sorait citálja. A’ feleségem a’ Dactilusnak, és Spondeusnak soha nem hallotta hírét, és mégis tökéletesen olvasta a’ hexametereket; magyarázza hát meg ezt az Erscheinungot az, a’ ki benniünket néz megoakúltaknak.” KAZINCZY, 1904. 96. – Kazinczy Ferenc levele Sipos Pálnak (Széphalom, 1816. április 4.)

lesz becses literatúrájok Európában”.⁶⁷ Dessewffy Szentgyörgyihez hasonlóan vitatta, hogy a német költők valaha is képesek lennének hexameterekben írni: „*minő dolyfős ízetlenség a németeknél, erőnek erejével hat lábú verseket írni, mikor prosodiátlan nyelvök teljességgel alkalmatlan a mértékes versezetre*”. A Klopstockért rajongó Kazinczyval szemben a német költők és írók nyelvét lekicsinyelte, nehézkesnek találta: „*A német nyelv mindég darabos fog maradni, Klopstocknál szintúgy mint Schillernél. V. Károly császár a lovakkal beszélt németül, mi a csikókkal beszélhetnénk*.” Más alkalommal arról igyekezett barátját meggyőzni, hogy a magyar nyelv „*ha nem hathatósabb a németnél, leg alább szebb hangzású*”.⁶⁸

Csak kevesen értettek egyet Kazinczyval abban, hogy a német nyelvet kell választani mintául a nyelv művelésében és megújításában. Így például Retzer József, aki Dessewffyval ellentétben dicsérte a német nyelv gazdagságát és Kazinczy mellé állva tagadta azt a gyakorta hangoztatott „vádát” a német nyelvvel szemben, hogy az darabos lenne és alkalmatlan a hexameteres versek írására.⁶⁹ Hasonló álláspontot képviselt a német nyelven író és publikáló Majláth János is, aki saját költői műveivel is bizonyítani igyekezett, hogy a német minden „nehézkessége” ellenére kiválóan alkalmas a legkülönbözőbb költemények írására, így például még a szonettekére is.⁷⁰ Máskor pedig azt próbálta igazolni, hogy a „*német az összes élő nyelvek között az a nyelv, amely leginkább alkalmas a költői kifejezésre*”, s egyúttal a leggazdagabb a szóképzésben.⁷¹

Kazinczynek az 1810-es évek második felétől kezdve keserűen és fájdalmasan azt is meg kellett tapasztalnia, hogy az új utakat nyitó és nemzeti szemléletű magyar értelmiség, különösen az író- és költőnemzedék, nem osztotta a fordításokkal, különösen nem a németből való fordításokkal kapcsolatos nézeteit. Kölcsey Ferenc, aki 1815-től kezdve védelmezte Kazinczyt a nyelvi-irodalmi csatározásokban, 1817 nyarán hirtelen szembefordult vele.⁷² Kölcsey, Döbrentei Gáborral együtt új programmal állt elő: a fordításirodalom helyett az eredeti művek írásának programjával. Úgy látta, hogy a magyar olvasóközönségnek, amely „*most fordítást éppen nem szeret, bizony fordítások nem is fognak úgy kelleni, mint originálok, s csupán a név miatt*”.⁷³ Kölcsey – igazat adva Kis Jánosnak – kérlelhetetlenül kimondta: Kazinczy „*vétett maga ellen mikor fordítótá lett*”.

Kazinczynek rosszul esett Kölcsey kritikája. Jó egy évtizeddel később pedig azt is meg kellett érnie, hogy Pyrker László egri érsek német nyelvű hőskölteményének, a *Perlen der heiligen Vorzeit*nek prózai átültetése miatt az új literátus generáció képviselői a fordításról írott bírálataikban – ha fájdalmasan is –, de szembesítsék az „*ősz mestert*” a ténnyel: eljárt felette az idő.⁷⁴

⁶⁷ KAZINCZY, 1907. 88–90. – Dessewffy József levele Kazinczy Ferencnek (Kassa, 1820. február 26.)

⁶⁸ KAZINCZY, 1908. 138. – Dessewffy József levele Kazinczy Ferencnek (Alsóolvasó, 1822. augusztus 27.)

⁶⁹ KAZINCZY, 1904. 213–214. – Retzer József levele Kazinczy Ferencnek (Bécs, 1816. május 30.)

⁷⁰ KAZINCZY, 1906. 537. – Majláth János levele Kazinczy Ferencnek (Nagyugróc, 1819. december 7.)

⁷¹ KAZINCZY, 1908. 219. – Majláth János levele Kazinczy Ferencnek (Bécs, 1822. december 20.)

⁷² SZAUDER, 1955. 63.

⁷³ KÖLCSEY, 1990. 75–76. – Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferencnek (Lasztóc, 1817. június 12.). Idézi SZAUDER, 1955. 65–66. Lásd erről még: CSETRI, 1990. 66.

⁷⁴ Az úgynevezett Pyrker-perről lásd bővebben: SZATHMÁRY, 1893. 665–671.; NÉGYESSY, 1931. 157–158.; SCHWARTZ, 1935. 404–405.; TAMÁS, 1981. 786.; DAVIDHÁZI, 2005. 252–254.

Nemcsak a fordítások, hanem nyelvújítási elvei és törekvései miatt is szembeke-
rült kortársainak jelentős részével. Rendületlenül vallotta ugyanis, hogy a magyar
nyelvet és irodalmat elsősorban a német irodalom példájára új szavak átvételével,
kölcsonnésével és magyarításával lehet az európai művelt nemzetek nyelveivel
azonos rangra emelni és megújítani. Jóllehet a szó- és fogalom-kölcsonnéseknek a
németeknél is voltak ellenségei, akik a nyelv elsorvasztásával riogatták kortársai-
kat, a német írók példái azt mutatják, a nyelv megújításában nem szabad idegen-
kedni attól, hogy más nyelvekből szavakat, kifejezéseket vegyünk át. Kiváltképpen
Goethe életműve példázza, hogy a görög, latin, francia, angol, olasz, spanyol nyelv
„virágai”-nak beemelése a németbe és ezek egyesítése „a német nyelv virágaival”
rendkívüli módon gazdagították a nyelvet. S „ezek a sokféle virágok az ő [azaz Goe-
the] írásaiban mely gyöngyjátékot tesznek”.⁷⁵

Kazinczy nyelvújítására döntő hatással volt Wieland és Adelung nyelvészeti vi-
tája. Eleinte Adelung nyelvi-nyelvészeti programja mellet kötelezte el magát, aki
ellentétben Wielanddal, igen szűk határok közé kívánta szorítani a költői nyelv
szabadságát.⁷⁶ Később Wieland követőjévé vált, aki a nyelv folytonos tisztítása, csi-
szolása és ápolása mellett foglalt állást és a nyelvet a tökély lehető legmagasabb
fokára akarta emelni.⁷⁷ Jelentős hatást gyakorolt rá Jenischnek a „nyelvi ideál”-ról
alkotott elmélete is.⁷⁸

Nyelvújítási programjában tehát elsősorban az utánzásra bátorító példákat tartot-
ta szem előtt, mégpedig a német és római (latin) példákat. A német irodalom mintái
nyomán fő célkitűzése az volt, hogy a magyar nyelvet új kifejezésekkel, fogalmakkal,
szólásokkal, szólásmondásokkal bővítse, az irodalmi stílust csinosítsa,⁷⁹ a magyar
irodalmat modernizálja, tökéletesítse, valamint új irodalmi műfajokat hozzon létre.⁸⁰

Kazinczy többször nehezményezte, hogy Magyarországon számosan van-
nak olyanok (köztük német iskolázottságúak is), akik nem hajlandók elismerni,
illetve felismerni azt a nyilvánvaló ténytet, hogy a német írók és költők igen sok
„graecismust, gallicismust vittek bele nyelvükbe s neologizálásuk által mint tették nyelvöket
a Hans Sachséhoz hasonlatlanná”.⁸¹ Azaz a „mostani [19. század eleji] német nyelv [...]
ezerszerre szebb, bővebb, nemesebb” az előző századok német nyelvénél.⁸² Kazinczy
éppen az ő példájukkal kívánta bizonyítani a hazai grammatikusoknak és íróknak,
különösen a „tisza magyarság” makacs védelmezőinek: a nyelv megújítását és fej-
lődését az idegen idiómák átvétele és használata nem gátolja. „Ha Ők [ti. a németek]
gazdagíthatták xenologizmusokkal a’ maguk nyelveket: ne e mi is a’ magunkét?”⁸³

Kazinczy az idegen szavak átvételében, fordításában, alkotásában és használatá-
ban, egyáltalán a magyar nyelv megújításában azonban nem öncélúan, hanem igen
tudatosan járt el. Az új szavak és kifejezések alkotásában az erőltetettséget, az íz-

⁷⁵ KAZINCZY, 1979. 770. (*Dayka élete*). Lásd még: NÉGYESSY, 1931. 136.; CSETRI, 1990. 44., 46.

⁷⁶ Lásd bővebben: RIEDL, 1878. 137–138.; THIENEMANN, 1912. 113–114.; BENKÓ, 1982. 6–7.; CSETRI, 1990. 16–17.

⁷⁷ THIENEMANN, 125–126.

⁷⁸ THIENEMANN, 129–130.; CSETRI, 1990. 34–35., 41–42.

⁷⁹ VÁCZY, 1915. 234.

⁸⁰ FRIED, 1992. 34.

⁸¹ KAZINCZY, 1979. 770. (*Dayka élete*). Lásd RIEDL, 1878. 134., 136.

⁸² KAZINCZY, 1891. 501. – Kazinczy Ferenc levele Virág Benedeknek (Kóly, 1802. október 21.)

⁸³ KAZINCZY, 1896. 221–222. – Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak (Széphalom, 1810. január 22.)

lés nélküli szó- és fogalomújításokat, a „boldogtalan szófaragásokat”, szógyártásokat „megengedhetetlen vakmerőség”-nek tartotta és határozottan elutasította.⁸⁴ Ebben is a német irodalom példáját tekintette mérvadónak, hangsúlyozva: a magyar literatúra a németet követve juthat el „arany korára”, amely „nyelvét a' szükségtelen idegen szóktól megtisztongatta, így vagy amúgy újakat csinált, a' rúttakat szebbekké, a' hosszúkat kurtákká csinálta, az új ideákat új szókkal tette-ki, a' francia szövegeket a' magáéba által vitte”.⁸⁵

Jóbarátja, Cserey Miklós amellett, hogy méltányolta Kazinczynak a nyelvújítás terén kifejtett munkásságát, óva intette őt a szükségtelen nyelvbéli változtatásoktól. Mintegy osztva Dessewffy véleményét figyelmeztette, hogy „a nyelv szépítésében” ne elsősorban a németet, hanem a görögöt és a latint tartsa példaként szem előtt. Ugyanis az utóbbi nyelvek „nem annyira ellenkeznek” a magyarral. Míg a német, mely a „sok pallérozás” következtében ugyan szép, kiművelt nyelvvé vált, „de a' ki Magyarul a' Nemzetek szövegei szerént beszél, meg bántya a' Magyar nyelvet; leház érdemiből”. Cserey a magyar nyelvet továbbá „a maga tulajdonságait” tekintve nem tartotta „alább valónak a németnél”, s úgy vélekedett, hogy nem kell mindent „Német ráhára” faragni nyelvünkben.⁸⁶

Molnár János kanonok még élesebben fogalmazott. Egyenesen „nyelvrontónak” nevezte Kazinczyt és azzal vádolta meg, hogy németül gondolkodik és stílusa németes hangzású, jóllehet magyarul ír. Neologizmusában pedig túlságosan is erősen tükröződik az idegen nemzetek, kiváltképpen a német hatása.⁸⁷

Az új írónemzedék képviselője, Döbrentei Gábor kifejezetten féltette a magyar nyelvet a „nyelv facsargatásától”, továbbá attól, hogy az „igaz magyar Stylus” elvesz a „német Íróknak felettéb szolgálai követése miatt. Mert egynémelly többnyire csak német könyveket olvasván, nagyon megszokja a' Német Nyelv' tulajdon fordulásait, 's ha ír, németül ír magyar szavakkal”. Kritizálta Kazinczy német író-imádatát és német szóhasználatát, mivel szerinte „nem kell a' Magyar Írónak a' maga nyelve természetét megzavarni”.⁸⁸

Kazinczy önérzetesen reagált Döbrentei érveléseire, különös tekintettel „idegenellenességére”, és szembeállította vele ifjúkora óta rendületlenül követett nyelvi és irodalmi hitvallását: „Döbrentei semmit sem túr a' min idegen szag van, bár a' szag és szín kedves: Kazinczy kész elfogadni mindent a' mi idegen, ha szép, és nálunk is szép marad; mert tudja, hogy Külföld termése volt a' rózsa is.” Kazinczy a fő különbséget önmaga és Döbrentei, illetve a nyelvújítási elméletük és gyakorlatuk között az alábbiakban summázza: „Kazinczy Nyelvünknek külsőképen való gazdagítását új szavak és külföldi szövegek által sürgeti: – Döbrentei Nyelvünket a' maga belsőjéből, tős gyökeres természetével eggyezőleg, parancsolja kiműveltetni.”⁸⁹

Kazinczy a fordításait és neologizmusát ért gyakran méltánytalan támadásokat, éles kritikákat igyekezett méltósággal elviselni. Részben elismerte ugyan kritiku-

⁸⁴ VÁCZY, 1915. 230. Lásd még: KAZINCZY, 1979. 769–770. (*Dayka élete*); BENKŐ, 1982. 31.

⁸⁵ KAZINCZY, 1902. 96. – Kazinczy Ferenc levele Horváth Ádámnak (Széphalom, 1814. szeptember 21.); KAZINCZY, 1902. 147. – Kazinczy Ferenc levele Horváth Ádámnak (Széphalom, 1814. október 27.)

⁸⁶ KAZINCZY, 1904. 54–55. – Cserey Miklós levele Kazinczy Ferencnek (Illyefalva, 1816. március 18.)

⁸⁷ KAZINCZY, 1900. 168. – Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak (Széphalom, 1812. november 15.)

⁸⁸ DÖBRENTEI, 1824. 78–86. Lásd Kazinczy Ferenc választát Döbrentei Gábornak (Széphalom, 1824. augusztus 29.) Kazinczy Ferenc Levelezése. MTA Könyvtárának Kézirattára. Magyar Irodalmi Levelezés. 4r. 27. sz.

⁸⁹ KAZINCZY, 1910. 368. – Kazinczy Ferenc levele Szemere Pálnak (Újhely, 1827. október 3.). Lásd még: BENKŐ, 1982. 27.

sainak érveit, de élete végéig rendületlenül hitt abban, amit már ifjúkorában célként tűzött maga elé, hogy a magyar irodalom és nyelv, s ezzel együtt a magyar tudományosság és kultúra felemelésén munkálkodni nemes feladat. Törekvéseit a német nyelv és irodalom, kultúra, illetve kiemelkedő képviselői iránti szeretete és elkötelezettsége határozta meg.

Felhasznált irodalom és rövidítések

BENKŐ

1982 BENKŐ Lóránd: *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*. Budapest, Akadémiai, 1982. (Nyelvtudományi értekezések. 113.)

CZEIZEL

1904 CZEIZEL János: Klopstock hatása Kazinczyra. *Egyetemes Philologiai Közöny*, 28. (1904) 20–33., 127–141.

1908 CZEIZEL János: Kazinczy Ferencz mint a kassai kerületi normális iskolák kir. inspectora. *Magyar Paedagógia*, 12. (1903) 2. sz. 160–171.

1930 CZEIZEL János: *Kazinczy Ferenc élete és működése*. 1. kötet. Budapest, Délmagyarország Ny., 1930.

CsÁSZÁR

1913 CsÁSZÁR Elemér: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*. Budapest, MTA, 1913. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XXII. 7.)

CSETRI

1990 CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelvi- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Budapest, Akadémiai, 1990. (Irodalomtudomány és kritika)

DÁVIDHÁZI

2004 DÁVIDHÁZI Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest, Akadémiai – Universitas, 2004. (Irodalomtudomány és kritika)

DÖBRENTEI

1824 DÖBRENTEI Gábor: A' Magyar Irás-mód' mostani állapotjáról. *Tudományos Gyűjtemény*, 8. (1824) 78–86.

FRIED

1984 FRIED István: Az „érzékeny” Kazinczy Ferenc. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 88. (1984) 2. sz. 150–161.

1992 FRIED István: Ferenc Kazinczy und die deutsche Literatur (1780–1795). *Neohelicon*, 19. (1992) 1. sz. 29–34.

1993 FRIED István: Kétnyelvűség, kettős kulturáltság Kelet-Közép-Európában. In: *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Szerk.: GLATZ Ferenc. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1993. 161–170.

1998 FRIED István: Die Frage der Sprache und deren Erneuerung in den Literaturen Mittel- und Osteuropas. *Neohelicon*, 25. (1998) 1. sz. 373–397.

2009 FRIED István: Kazinczy Ferenc és a német irodalom. (1780–1795.) In: FRIED István: *„Aki napjait a szépnak szentelé...”*. Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből. Sátoraljaújhely-Szeged, 2009. 9–14.

HEGYI

- 1939 HEGYI Ferenc: *Pálóczi Horváth Ádám*. Debrecen, Lehotai Ny., 1939. (*Magyar Irodalmi Dolgozatok a Debreceni M. Kir. Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából*)

IMRE

- 1895 IMRE Sándor: Kazinczy Ferencz iskolai inspektorsága. *Budapesti Szemle*, (1895) 83. kötet. 224. sz. 161–194.; 225. sz. 364–395.

JUHÁSZ

- 1935 JUHÁSZ Gergely: *Klopstock magyar utókora*. Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1935.

KAZINCZY

- [1788] KAZINCZY Ferenc: *Geszner Idylliumi*. Kassa, Landerer, [1788]. 2.
 1789 KAZINCZY Ferencz: *Bácsmegyeinek özveszedett levelei. Regény. Költött történet*. Kassa, Ellinger János, 1789.
 1790 KAZINCZY Ferencz: *Kül-Földi Játzó-szinje. Első kötet. Hamlet – Stella – Miss Szara Szampszon*. Kassán, Ellinger János, 1790.
 1890 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. I. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1890. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1891 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. II. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1891. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1893 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. IV. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1893. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1894 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. V. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1894. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1895 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. VI. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1895. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1896 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. VII. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1896 (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1899 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. IX. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1899. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1900 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. X. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1900. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1901 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. XI. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1901. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1902 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. XII. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1902. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1904 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. XIV. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1904. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1906 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. XVI. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1906. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1907 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. XVII. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1907. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1908 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. XVIII. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1908. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1910 KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. XX. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1910. (*Kazinczy Ferencz Összes Művei*)
 1916 KAZINCZY Ferenc: *Kazinczy Tübingai pályaműve a magyar nyelvről, 1808*. Kiad.: HEINRICH Gusztáv. Budapest, Akadémia, 1916. (*Régi magyar könyvtár*, 37.)
 [1927] KAZINCZY Ferencz: *Kazinczy Ferencz levelezése*. XXII. kötet. Kiad.: HARSÁNYI István. Budapest, Akadémiai Ny., [1927]. [1. pótkötet.]
 1944 KAZINCZY Ferenc: *Pályám emlékezete*. S.a.r., jegyz.: LENGYEL Dénes. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1944.

KAZINCZY

- 1979 KAZINCZY Ferenc: *Kazinczy Ferenc művei. 1. kötet. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok.* Vál., jegyz., a szöveget gondozta: SZAUDER Mária. Budapest, Szépirodalmi, 1979. (*Magyar remekírók*)
- 1987 KAZINCZY Ferenc: *Az én életem.* Összegyűjtötte, szerk., az előszót és a jegyzeteket írta: SZILÁGYI Ferenc. Budapest, Magvető, 1987. (*Nemzet és emlékezet*)
- 2007 Kazinczy Ferenc levelezése. [CD-ROM. Kiadja a Debreceni Egyetem Textológiai Műhelye]

KÖLCSEY

- 1990 KÖLCSEY Ferenc: *Kölcsey Ferenc levelezése.* Vál., S.a.r.: SZABÓ G. Zoltán. Budapest, Gondolat, 1990.

NÉGYESSY

- 1931 NÉGYESSY László: *Kazinczy pályája. Kazinczy Ferenc halálának százados évfordulója alkalmából, a művelt magyar közönség és a tanuló ifjúság számára.* Budapest, Akadémiai, 1931.

RIEDL

- 1878 RIEDL Frigyes: *Kazinczy Ferencz és a német irodalom. Budapesti Szemle, (1878) 17. kötet. 35. sz. 120–152.*

SCHWARTZ

- 1935 SCHWARTZ Elemér: *Pyrker anyanyelve. Egyetemes Philologiai Közlöny, 59. (1935) 1–3. sz. 403–408.*

SZATHMÁRY

- 1893 SZATHMÁRY József: *Kazinczy és Toldy. Egyetemes Philologiai Közlöny, 17. (1893) 8. sz. 559–567., 663–672.*

SZAUDER

- 1955 SZAUDER József: *Kölcsey Ferenc.* Budapest, Művelt Nép, 1955. (*Nagy Magyar Írók*)

TAMÁS

- 1981 TAMÁS Anna: *Kazinczy és Toldy Ferenc. Irodalomtörténet, 63. (1981) 3. sz. 781–787.*

THIENEMANN

- 1912 THIENEMANN Tivadar: *Német és magyar nyelvújító törekvések. Egyetemes Philologiai Közlöny, 36. (1912) 2. sz. 78–138.*

TOLDY

- 1987 TOLDY Ferenc: *Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék. 1859–1860.* Összeállította, a szöveget gondozta: SZALAI Anna. Budapest, Szépirodalmi, 1987.

VÁCZY

- 1914a VÁCZY János: *Kazinczy Ferencz fordításai. Akadémiai Értesítő, 25. (1914) 1. sz. 5–17.*
- 1914b VÁCZY János: *Kazinczy 1790–1794-ig kiadott fordításai. Irodalomtörténeti Közlemények, 24. (1914) 1. sz. 1–19.*
- 1915 VÁCZY János: *Kazinczy Ferencz és kora. I. kötet.* Budapest, MTA, 1915.

WESZELY

- 1891 WESZELY Ödön: *Kazinczy Gessner-fordítása. Egyetemes Philologiai Közlöny, 15. (1891) 5. sz. 817–840.*

Soós, István

The Role of German Language in Ferenc Kazinczy's Works

German language along with German Linguistic and Literary Studies were inseparable from Ferenc Kazinczy's *oeuvre*. Kazinczy had been studying and professing German since his youth, and this knowledge enabled him to convey German *Bildung* to contemporary Hungarian cultural life. The dissemination of German culture was achieved in his works through excellent translations of intellectual products, and presentation of debates and methods of the German language reform for a wide audience. In addition, as a state official, he urged the improvement of German education in Hungary.